A Herendi Porcelángyár a reformkorban[1]

A magyarországi iparművészetnek egyetlen ága sincs, amely olyan mértékben fonódna össze a reformkorral, mint a porcelánművészet.

Valóban csak a reformkor változtatja meg a hazai kerámiaművészet fejlődését, lehetőséget ad arra, hogy meginduljon a porcelángyártás is nemcsak a kísérletezések és próbálkozások formájában, hanem valóságos termelő manufaktúrák és gyárak műhelyeiben. — Az első porcelángyár a Zemplén megyei Bretzenheim hercegek sárospataki birtokához tartozó Telkibányán létesült — Regécz jelzéssel.[2] A jelenlegi porcelántörténeti kutatások állása szerint, szinte azonos időpontban indulnak meg a veszprémi püspökség birtokaihoz tartozó Herenden is a porcelángyártás kísérletei, amelyek Stingl Vince nevéhez fűződnek.

Herend Veszprém megyei helység, a névtelenség homályában maradt volna, ha nem alakul ott porcelángyár. Legalábbis erre engednek következtetni település adatai. A Magyarországi Helységnévtár 1828-as kiadásában szereplő adatok szerint mindössze 95 háza és 712 lakosa van.[3] Nem sokkal árul el nagyobb fejlődést ilyen vonatkozásban a több mint hetven esztendővel később megjelent helységnévtár, amely szerint ott 134 házban 886 lakos él.[4] Mégis nagy jelentőségre tett szert, híre túlnőtt az ország határain, és mint a magyar porcelánművészet központja került az iparművészet történetébe.

A gyáralapítás körülményei klasszikus példáját mutatják annak, hogy a kapitalizálódás milyen viszonyok között ment végbe Magyarországon a XIX. század első harmadában. — A korabeli gyárak — a kerámiagyárak is — részben földesúri támogatással, részben polgári társulás révén jönnek létre. Általános jellemző vonásuk, hogy bérlők kezében működnek és eredményességük, vagy kudarcuk azok szaktudásától és anyagi viszonyaiktól függött. Ez utóbbi következménye a tőke bizonytalansága, kis mennyisége, az egész hazai ipar fejlődésére ki hatással volt a XIX. század első felében. A szükséges tőke biztosításában jelentős szerepet tölthettek így be a magánkölcsönök, amelyek folyósítói között egyházi személyeket, jómódú kereskedőket és nemegyszer földbirtokosokat is találunk. Az ilyen jellegű tőkeforrások azonban kicsinek és rövidéletűnek bizonyultak a gyárakban folyó termelés zavarmentes biztosításához. — Előfutárai ezek a banktőkével működő termelésnek, illetve a külső tőke cselekvő részvételének az ipar fejlődésében. Mindezeket azért tartottuk szükségesnek elöljáróban vázolni, mert a herendi gyár alapításának és első éveinek működése szorosan összefügg a szükséges nagyobb tőke megszerzésével, illetve annak a termelésbe történő befektetésével.

A Herendi Porcelángyárral foglalkozó publikációk egy része a gyár alapítását Fischer Móric személyéhez kapcsolja, annak idejét pedig 1839-ben jelöli meg.[5] A gyáralapítás 1839-nél korábbi idejére vonatkozó utalást találunk már Wartha Vince: Az agyagipar c. munkájában is.[6] Az egyszerű ténymegállapításként közölt adatokra nézve semmi forrást a szerző nem jelölt meg, így az csak feltételezéseken, vagy akkor még szóbeli közléseken alapulhatott. Majdnem szószerinti átvételével találkozunk az alapítás ilyen körülményeinek a Ráth György szerkesztésében megjelent háromkötetes kiadványban, ahol az alapítást 1830-ban jelöli meg és Stingl J. nevéhez köti a szerző.[7] — A fenti megállapításokat a gyár alapítására vonatkozóan nem konkretizálják más szerzők sem.[8]

A nagyobb méretű és több irányból megindult kutatás egyik eredményét kell üdvözölni Mihalik Sándornak abban a közlésében, hogy a fenti kutatók által is alapítónak vélt Stingl 1828-ban Herenden tűnik fel.[9] Az a minden vonatkozásban helytálló megjegyzése, amely szerint Stingl a kerámia művességben szakmai felkészültséggel rendelkezett, és gyakorlati munkát is végzett, ellentmond annak a megállapításnak, melyet Ruzicska közöl: „Fischer felbuzdulva a Pápán elért anyagi hasznon, s mert Herend környékén porcelánföldet fedez fel, megveszi Stingl Vincétől és Mayer nevű társától, a rövid idő óta minden szakavatottság nélkül vezetett és a tönk szélén álló porcelángyárat."[10] El kell utasítani a fenti megállapítás azon részét, amely mindkét keramikus szakmai hozzáértését vonja kétségbe Fischerrel szemben. Mayer felkészültségét porcelángyártásra a regéci porcelángyárnál már megismerhettük. Stingl szakmai felkészültségéről és a porcelángyártásban való jártasságáról később adunk szá-

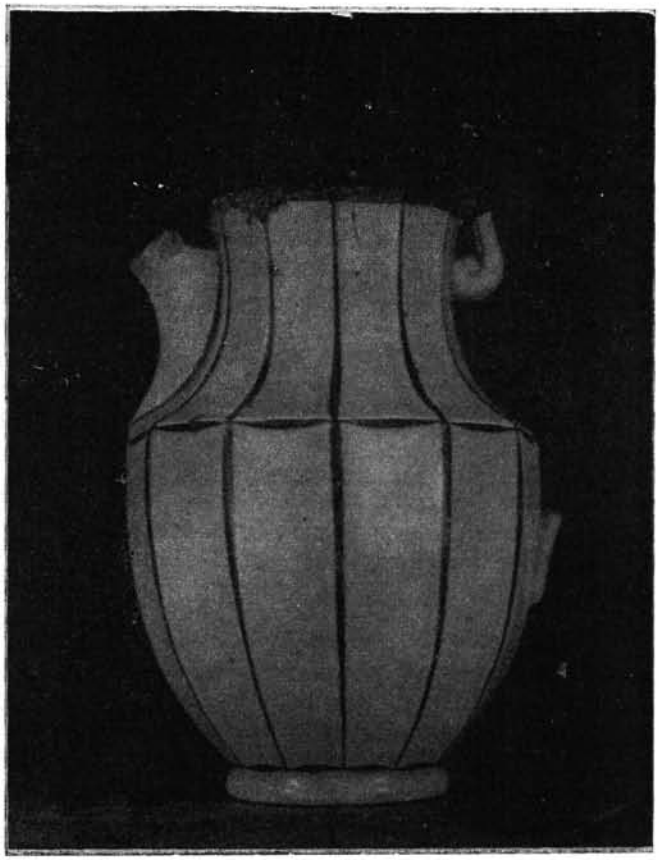

254. kép. Herendi kanna a Bakonyi Múzeum gyűjteményéből, 1831.
Abb. 254. Kanne von Herend in der Sammlung des Bakonyi Múzeum, 1831.

mot, ugyancsak megfelelő bizonyítékok alapján. Ruzicska megállapításából egyetlen kitétel fogadható el és látszik helytállónak, hogy a Stingl és Mayer által vezetett herendi porcelángyár tőkehiánnyal küzdött alapítása első percétől kezdve, amit a gyakran előforduló kölcsönök felvétele igazol.

Stingl Herenden való megjelenésére eddig az első hiteles adat 1828-ból van. A Tatáról való távozás és a Herenden való megjelenés között eltelt három és fél esztendő az az idő, amikor Stingl tartózkodási helyét és tevékenységét nem ismerjük, illetve eddig nem ismertük. Az 1824. év végén Tatáról elköltöző Stingl némi szerény kis tőkével rendelkezvén, Herendre távozott és ott alapjait vetette meg egy kőedénygyárnak. — Ottani tevékenysége az újabban előkerült legkorábbi adat 1826-ból való,[11] amely szerint „Vincentius Stingl Figulus vel amphorarius Geschirrmacher in posessione Herend" — Herenden dolgozik a kerámia mesterségben. — Csekély tőkéje elfogytával kölcsönökkel igyekszik üzemét fenntartani. — Mint a veszprémi püspökség birtokán működő gyár tulajdonosa került összeköttetésbe a püspökség több kanonokjával, akiktől 1827-ben — igen rövid idő alatt — három alkalommal is kölcsönt vesz fel. Ezekre vonatkozó legkorábbi adat a Veszprémi Állami Levéltárban került elő. „Intabuláltatott Stingl Vince ellen 200 vfr. okbul álló adósság, mely szummát ő Szmodits János veszprémi kanonok úrtól 6 forint kamatra Veszprémben augusztus 3-án múlt 1827-ben költ kötelező levele mellett kölcsön felvett."[12] — Majd ugyanazon napon ismét felvett 150 forint intabuláltatott,[13] és augusztus hó 16-án 100 váltó forint. Ezen utóbbi bejegyzésben szerepel „Intabuláltatott Stingl Vince herendi porcelános ellen 100 v. forintokbul álló adósság, mely szummát ő főtisztelendő Külley János veszprémi kanonok úrnak 6 forint kamat fizetés kötelezettségével Veszprémben 1827 augusztus 16-án költ adóslevele szerént tartozik."[14] E három kisebb kölcsön 1827-beni felvétele minden bizonnyal a keménycserépgyár további üzembentartásához nyújtott segítséget. Tehát ha még adatszerűen nem is dokumentálható Stingl Herendre való költözésének pontos ideje, minden bizonnyal 1824. év végén vagy a következő 1825. év elején kezdhette el az ottani gyár létesítését, — ha ott előtte nem volt már valamilyen kerámiai üzem.

Még a fenti intabulálás évében, 1829-ben újabb nagyobb megterhelésről ad számot a közgyűlési jegyzőkönyv.[15] E kölcsönt a következő években újabbak követik. Előbb a veszprémi püspökségtől, majd Fischertől, egészen 1840-ig, amikor a kölcsönök megszűnnek. — Valószínűleg ebben az időben szűnt meg a társasviszony Stingl és Fischer között. Ezután Fischer hasonlóan, de mégis óvatosabban járt el Stingl-lel, mint azt Pápán tette a Winter örökösökkel.

Stingl nevével kapcsolatban még három, érdeklődésre számottartó adat került elő a következő évekből, amelyek ugyancsak fontos tényekkel szolgálnak származására, vagyoni állapotára, illetve családi körülményeire nézve.[16] E családi vonatkozású adat bár távolról, de összefüggésbe hozható a porcelángyártással. Nem érdektelen arra vonatkozóan, hogy Stingl Sopronban vagyonnal rendelkezett akkor, vagy talán később is, midőn a kerámia mesterséggel foglalkozni kezdett és 1819-ben a tatai gyár

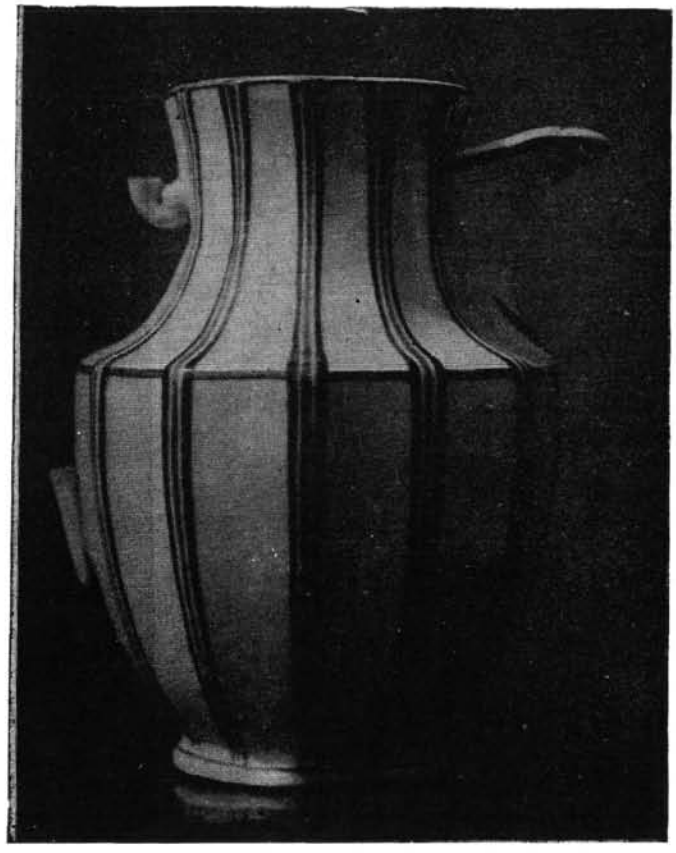

255. kép. Herendi kanna a herendi gyár gyűjteményéből, 1831.

Abb. 255. Kanne von Herend, in der Sammlung der Porzellanfabrik Herend, 1831.

élére került. A soproni átiratban szereplő „gerencsér" megjelölés valószínűleg az öccse bemondása alapján került a levélbe és azt látszik bizonyítani, hogy a mesterséget még Sopronban, vagy abban az időben valamelyik ausztriai vagy csehországi gyárban sajátította el.[17]

Stingl romló vagyoni helyzetének megjavítását célozhatta az a két kölcsön, melyeket testvére Katalin és férje Hefner József vettek fel 1838-ban és 1839-ben, összesen 2.186 frt 24 xrt.[18] Ez ideig nincsen adat birtokunkban a fenti összegek hovafordításának bizonyítására, de ezek nagysága és a felvételek időpontja Stingl nehéz helyzetével könnyen kapcsolatba hozható és akkor testvéri segítségről van szó. — Valószínűleg ezen kölcsönökből már a porcelángyár üzemelésére használt fel, esetleg előbb felvett kölcsöneit törlesztette. Azt sem tartjuk kizártnak, hogy a Fischerrel való társasviszony létesítéséhez használta fel ezt az összeget. Mindezek további kutatására váró kérdésekként vetődnek fel. Ezek szerint a fentiekkel kiegészített, eddig Stingl Herenden való működésével kapcsolatban publikált adatok mindössze egy esztendőről nem adnak világos képet (1825). Azonban olyan adat sem került ez ideig elő, amely ebben az időben Stingl működését, vagy tartózkodását más helységben bizonyította volna, így elfogadhatónak tartjuk azt, amit erre vonatkozólag már fentebb közöltünk.

Kíséreljük meg az 1824. év vége és az 1839. év közötti eltelt időszakban Stingl herendi tevékenységét rekonstruálni részben az adatok, részben a tárgyi emlékek alapján. — A Tatáról távozó Stingl Herendre költözött és ott önálló kisebb kerámiaüzemet hozott létre. Ha az akkori építési viszonyokat figyelembe vesszük — és nem egy már előbb létesített műhely átvételéről, annak bővítéséről, vagy meglevő épület berendezéséről volt szó — legalább egy—másfél esztendőre volt szükség a termelés megindításához. Ezt a körülményt figyelembe véve elfogadhatónak tartjuk Tasnádyné kutatásának eredményét,[19] mely szerint a Stingl-féle üzemben rendszeres termelés folyt. Az is elfogadható, hogy előbb Stingl maga, majd Mayerral közösen foglalkoztak keménycserépgyártással. — Mihalik feltevései sejtetni engedik, hogy Stingl-t nemcsak a keménycserépgyártás érdekelte,[20] hanem a kor sürgető problémájának, a porcelán készítésének megoldása is foglalkoztatta. Minden bizonnyal fűtötte is a vágy, hogy Herenden porcelánt állítson elő. Ezen kísérletek előrehaladt állapota késztethette arra, hogy a jelenlegi gyár területét bérlemény formájában megszerezze és ott nagyobb beruházásba kezdjen, annak érdekében, hogy az alkalmassá legyen ne csak porcelán kísérletek, hanem porcelángyártás végzésére is.[21] Stingl kutatásainak előrehaladt állapotát igazolja az is, hogy Fischer Herendre érkezése, illetve a munkába való bekapcsolódása után, nem egészen másfél esztendő múlva, már a kiváltságot kéri a Helytartó Tanácstól, amit Veszprém vármegye meleghangú ajánlására a következő évben részére a Helytartó Tanács meg is ad.[22] Fischer könnyen és rövid idő alatt nyerte el a kiváltságot, amit nemcsak a gyár virágzó állapotáról adott vélemény,[23] hanem jó összeköttetései is előmozdítottak.

Stingl Vince herendi működését a levéltári dokumentumok alapján el kell fogadnunk. — A porcelánnal való kísérletezéseit szinte valamennyi ku-

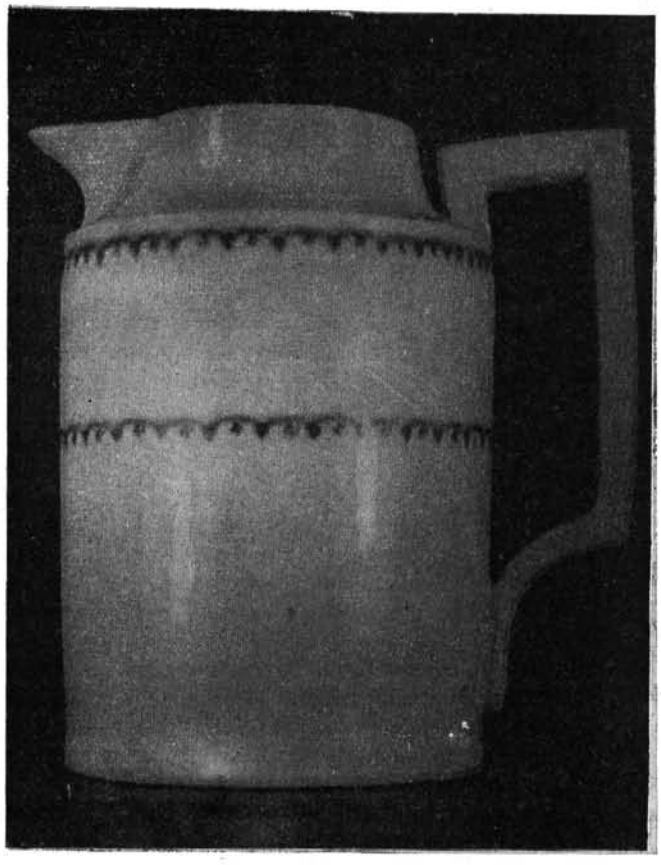

256. kép. Bécsi porcelánkanna a Bakonyi Múzeum gyűjteményéből

Abb. 256. Porzellankanne aus Wien, in der Sammlung des Bakonyi Múzeum

tató megemlíti, de tárgyi emlékanyag hiányában csak feltételes megállapításokat tesznek. A porcelángyártás eredményes kísérleteit látszik bizonyítani az a két alapformájában azonos, csak méretében különböző, töredékes kanna, amelyek a veszprémi Bakonyi Múzeum és a Herendi Porcelángyár múzeumában vannak, és amelyeket kutatásaim során vizsgálat tárgyává tettem. A veszprémi Bakonyi Múzeum kannája — 54. 8. 2. ltsz. *(254. kép)* — tizenkétszögletű, felfelé szélesedő, majd nyaknál enyhén kifelé hajló edény, melynek egyszerű vonalú kiöntője és felül csigavonallal illeszkedő lapos füle töredékes, — fedele hiányzik. Díszítése egyszerű, barna csíkozás az éleken, felül szélesebb zárócsíkkal. A csíkozás gyakorlott kezű festő munkájára enged következtetni. A kanna anyaga porcelán, azonban a máz még hajszálrepedéses. Az edény a porcelán kísérleteinek az alapanyagot illetően már befejezett, gyártásra alkalmas állapotát mutatja. A máz összetétele vár még javításra, hogy a munka teljessé váljon. A kanna fenekén levő jelek a következők: „S" „Herend" „831". A herendi jegy minden kétséget kizáróan igazolja a tárgy készítésének helyét és a betűtípusok annak a legkorábbi időszakból való eredetét. — Csányi a herendi jegyek között nem ismertet ilyen formát, de egy korai, 1842-ből való jegyen a Herend szó hasonló betűtípussal szerepel. A nyolcas és egyes számok között szabadszemmel alig láthatóan egy hármas szám foglal helyet, amely azt bizonyítja, hogy 1831-ben a Stingi által vezetett herendi gyárban a keménycserépgyártás mellett a porcelán kísérletek állása már előrehaladott állapotban vot. A jegyekről és az igen egyszerű, de kvalitásos festésről arra következtethetünk, hogy a szóbanforgó kanna nem kísérleti, hanem már eladásra szánt terméke volt a gyárnak. A kannán levő harmadik jegy a lendületes vonalú fordított „S" a készítő, ebben az esetben a gyár tulajdonosának, Stingl Vincének a jegye. — Hátra van még a tárgy formájának stíluskritikai alapon történő meghatározása. Mint kanna, méreténél fogva megegyezik a korabeli hasonló porcelán és keménycserép edényekével, amelyek a XIX. század első felében általánosan elterjedt edényei voltak a polgári és nemesi társadalmak környezetének. Valószínűleg ilyenek a fogadókban és a kávéházakban is használatosak voltak ebben az időben, elsősorban Pesten, de az ország nagyobb városaiban is. — Valamennyi jelentősebb hazai keménycserépgyár foglalkozott ilyen igények kielégítésére kannák előállításával. Gyűjteményeinkben a legkülönbözőbb formájú kannák maradtak fenn. A herendi kanna azonban nem illeszthető a magyarországi emlékanyagba, így annak formai előképét külföldi gyárak termékei között kell keresnünk. — Egyetlen távolabbi rokonságot fedezhetünk fel a pápai gyár kannái között. Ez utóbbi ugyan nem szögletes, hanem kör keresztmetszetű és nyakrésze is alacsonyabb, de éppen az edény testének és nyakrészének kapcsolódása mutat hasonlóságot.[24] Meg kell jegyezni, hogy a pápai gyár ezen kannája ugyancsak egyedülálló a hazai keménycserép emlékanyagban. — Ebből a formából találtam ismert példányokat a veszprémi Bakonyi Múzeumban, az Iparművészeti Múzeumban és magángyűjteményekben. Ez a formatípus a XIX. század elején előfordul több monarchián belüli gyárnál is.[25] Stingl kannái minden va-

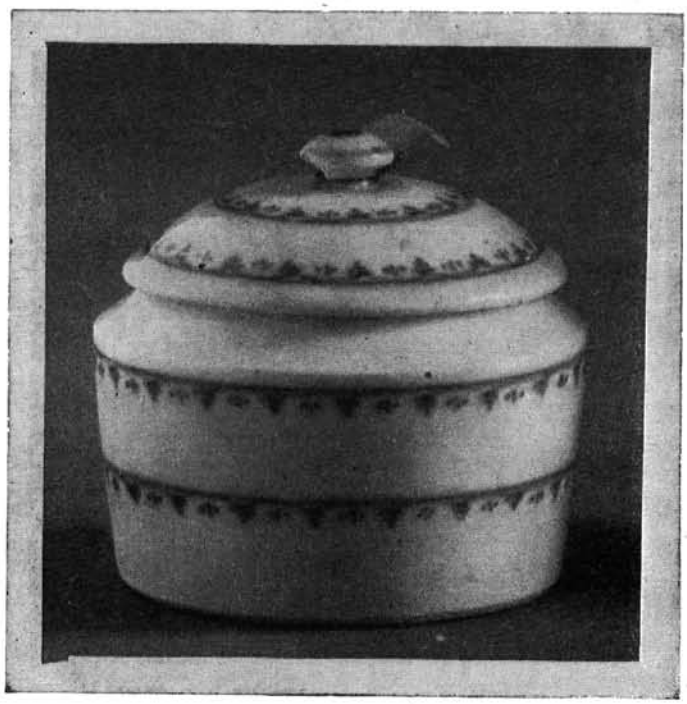

257. kép. Cukortartó Herendről, az Iparművészeti Múzeumban, 1840.
Abb. 257. Zuckerdose von Herend, im Kunstgewerbemuseum Budapest, 1840.

lószínűség szerint közvetlen tárgyi előkép alapján készült. Mindezeket összegezve, a felsoroltak alapján ezt a kannát kell az első herendi porcelánedénynek elismernünk. Ez a tény most már szükségszerűen veti fel annak tisztázását is, hogy ki volt az, aki a kísérleteken túlmenően — először — Herenden porcelánt gyártott. Az eddigi kutatások által a tárgyi emlékanyagra és hagyományokra történt, hivatkozással Fischer Móricnak tulajdonított porcelángyártási elsőséget Stingl Vincének kell biztosítani.

A másik tárgyi bizonyíték arra vonatkozóan, hogy Herenden Fischer Móric előtt is volt porcelángyártás — a Herendi Porcelángyár múzeumának 502. ltsz. töredékes kannája *(255. kép)*. Ez a kanna is a fentihez hasonlóan tizenkétszögletes, lapokkal határolt forma, nyakrésze magas és enyhén kifelé hajló. Füle törött, kiöntője sérült. Anyaga kristályos törésű, mázа zöldes árnyalatú és még hajszálrepedéses. Díszítése hasonló a veszprémihez, azzal a különbséggel, hogy az éleken húzott vonalak mellett mindkét oldalon egy-egy mm távolságra újabb vonalak vannak, amelyek mintegy bekeretezik az edényt alakító lapokat. A vonalak színe zöld és purpur. A fenéken levő jegy a következő: „Herend". Csak a nyílszerű jeggyel foglalkozunk részletesebben. Az „1" számnak különösebb jelentőséget nem tulajdoníthatunk, mint annyit, hogy valószínűleg az edény formájának a száma lehetett, de lehet sorozatot jelölő szám is. Semmiesetre sem lehet azonban a korongos száma, mert abban az időben a gyár nem működött nagyobb létszámmal és minden bizonnyal egy öntője volt, aki az edényeket készítette. A jegyben elfoglalt helye alapján az edény száma lehetett, s mint ilyent, akkor nemcsak az első porcelánt, hanem az első herendi formát üdvözölhetjük ezen kannában. — Jelentősebb és újabb adattal szolgál a herendi gyár őskorához a nyílhoz hasonló jegy. A regéci porcelán történetével foglalkozó résznél feloldottuk ezt a jegyet és tulajdonosát Mayer Johann (János) személyében véljük felismerni. Mayer Pápáról Herendre távozott és ott Stingl-vel közösen dolgozott. Kapcsolatukat pontosan még nem ismerjük, az további kutatásra váró feladat. Lehetséges, hogy társak voltak, ezt azonban cáfolni látszik az, hogy a különböző kölcsönökben neve csak egy alkalommal szerepel. Mayer feltehetően anyagilag jobb helyzetben volt, mint Stingl és így saját vagyonából finanszírozhatta a közös vállalkozást. Előbb pápai, majd telkibányai foglalkoztatása és működése arra enged következtetni, hogy nemcsak a keménycserép, de a porcelán gyártását is ismerte, ha Herenden nem is sikerült azt olyan magas szinten előállítani, mint Telkibányán. Véleményünk szerint a nyílszerű jegy tulajdonosa tehát Mayer. Ő készítette a szóbanforgó herendi kannát, amely minőségében hasonló a veszprémihez. Azt sem tekinthetjük kizártnak, hogy Mayer még a pápai leltározás előtt, vagy annak idejében már Herenden volt, vagy a Stingl-féle gyárral előbb is kapcsolatban állott. — Kéry a pápai gyárról írt dolgozatában — csak arról tesz említést, hogy az úriszék által kapott megbízatásra külön napi bérért végeznek leltározási munkát.[26] Nem derül ki a fentiekből, hogy Mayer mint címet viseli ebben az időben a „Werkführer" megjelölést, — esetleg Herenden — vagy a pápai gyárban valóban be is tölti ezt a munkakört. Az a tény, hogy a Mórocz-féle ház ügyében Herendről levelez, valamint onnan keltezett adóslevél szerint nagyobb kölcsönt vesz fel Fischertől, fentebbi álláspontunkat támasztja alá, azt, hogy a Stingl vezette gyárban működött. A második,

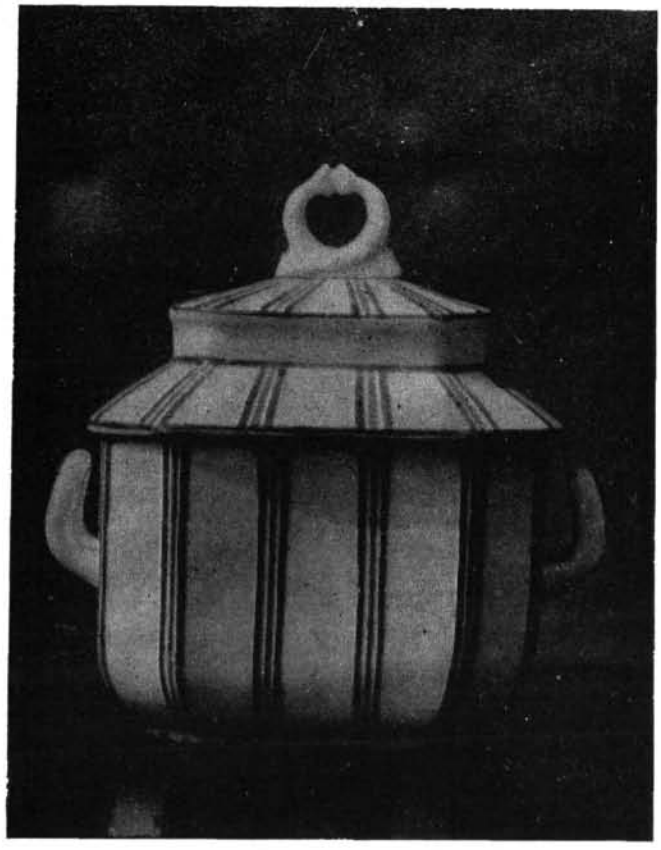

258. kép. Herendi cukortartó a Herendi Porcelángyár gyűjteményéből, 1844.

Abb. 258. Zuckerdose von Herend, in der Sammlung der Porzellanfabrik Herend, 1844.

fentebb említett kanna további elemzése nem szükséges, mert az formában azonos az elsővel.

Egyetlen kérdés vár még tisztázásra, a készítés időpontja, tekintve, hogy a jegyek között erre hiteltérdemlően utaló évszám nincsen. Ha elfogadjuk, hogy Mayer 1839 augusztus előtt már Herenden van, akkor a tárgy korábban készült. Későbbi előállítása — 1840 — nem valószínű, mert akkor már Fischer Móric a Herend jegy mellett névbetűt is használ: magyar „F M", vagy a német „M F" formában. Ha azonban feltételezzük, hogy már előbb is kapcsolatban volt Stingl-vel, akkor a tárgy készítésének időpontja közelebb áll az első kanna készítésének időpontjához. A két kanna anyagának minősége és feltűnő hasonlósága — csak nagyság különbség van közöttük — ez utóbbi feltevést látszik igazolni. A veszprémi és a herendi múzeumokban levő fenti két kannát tekintjük ezek szerint az első porcelán emlékeknek a Stingl Vince által alapított Herend Kőedény- és Porcelángyár termékei közül.

Fischer Móric megjelenésével — 1840 június 28-ával — lezárul a Herendi Porcelángyár történetének első szakasza. Az új szakasz kezdetét a herendi „fundus" Fischer által történt megvásárlása jelenti. Az ingatlan megszerzése viszonylag a hivatalos formák betartásával történt, melyről a fennmaradt adásvételi szerződés tanúskodik.[27]

Nem ilyen egyszerűen történhetett a gyár tulajdonosával, Stingl Vincével és Mayer Jánossal való megegyezés. A gyár megszerzésére való törekvéseket a sorozatos kölcsönök jelzik, amiket Fischer folyósított. Ez a módszer már bevált Pápán, de túlságosan válogatás nélküli eszközökkel történt, ami erkölcsileg nem volt kedvező Fischerre. Herenden, már tapintatosabban járt el, legalábbis annyiban, hogy a gyár valóságos tulajdonosaival pereskedésre nem került sor. A kölcsönöket, amelyeket Stingl felvett a gyár fejlesztésére és üzemeltetésére, végeredményben Fischer részéről előlegezett tőkebefektetésnek tekintjük, amelynek során nemcsak a fundusnak, hanem lassan a gyárnak is valóságos tulajdonosává vált. Stingl és Mayer Herendről való eltávozásának pontos ideje és körülményei további kutatásra várnak. Azonban a „Herend" jeggyel ellátott porcelánedények sok mindent elárulnak a gyárban folyó munkáról és a belső viszonyokról ezekben az években.[28]

A Fischer Móric megjelenésével kezdődő új korszakot elsősorban a nagyobb tőke jelentette és az a törekvése, hogy a Stingl által elért eredményeket a porcelángyártás terén tovább fejlesztesse (*258. és 261. kép*). Rövid idő alatt nagyobb összegeket ruházott be a gyárba, annak érdekében, hogy a kiváltság kérésekor igazolni tudja vagyoni helyzetét.[29] Ugyanebből az időből való megyei jelentés is ezt bizonyítja: „Van Herenden... a Városlődre vezető póstauton Fischer Móricz Tata Városi izraelita a ki is tehetős állapotban lévén a gyárat is jó állapotban tartja, s napról-napra annak tökéletesítésére igyekszik, mint hogy a nevezett Bécsi porcelánt majd elérő igen jó belső minőségű porcelán edény találtatik. A tányérokon s egyéb edényeken semmi más jegyzék, mint Herend és az esztendő száma vagyon." A jelentés 1842 februárjában kelt, abban az időben, amikor még a kiváltságot nem kapta kézhez. Ezen hivatalos, a Helytartó Tanácshoz küldött jelentés a

259. kép. Transparens lap Herendről, az Iparművészeti Múzeum gyűjteményében, 1842.

Abb. 259. Transparens von Herend, im Kunsgewerbemuseum Budapest, 1842

jegyekkel kapcsolatban az alábbiak bizonyítására is szolgál.

Fischer Móric magatartására és gyárával, illetve gyártmányaival való politizálásra, de a korai reformkori állapotokra is jellemző a gyár jegyének problémája. Magyarországon, de az osztrák birodalom többi országaiban is rendeletileg szabályozták a kerámiai és porcelán tárgyak jegyeit. A hazai manufaktúrák és gyárak a helység nevével, vagy kezdőbetűjével jelölték az edényeket. Előfordulnak ezek mellett korongos és model-jegyek is. A kiváltsággal rendelkezők mind a gyár címében, mind az edényeken a birodalom címerét, vagy annak valamely módosítását, esetleg részletét használták.[30] A regéci és a herendi gyárak, hasonlóan a bécsihez, évszámot is használtak jegyzésül, elhagyva az ezres jelet, három számmal és a helység nevével jelölték gyártmányaikat. Mikor Fischer kiváltságlevele Veszprém vármegyéhez megérkezik, a megye közgyűlése nem kis büszkeséggel ragadja meg az alkalmat és hazafiságtól felbuzdulva, az alábbi határozatot hozza. — „Fischer Móric kiváltság levelén a Cs. kir. sas címert oly értelembe veszi e megye, hogy annak közepén Magyarország címere leend, s ilyesek jövendőre, hogy adassanak ki az országgyűlésen leendő sürgetésre feljegyeztetik."[31] Fischer azonban ezek után is megmarad névbetűinek, Herendnek és a gyártási év számának használatánál. Ebbéli magatartásának okát nem ismerjük, csak következtetni tudunk arra, hogy a lényegében Cs. kir. privilégiummal működő gyár minden kedvezményt élvezett, de a közönség irányában jegyeiben semlegességet mutatott. Az sincs kizárva, hogy ezzel a magatartásával az Iparegyesülethez, vagy éppen annak irányítójához, Kossuthoz akart közeledni és magára ilyen módon is a figyelmet felhívni. Ez utóbbi feltevésünket látszik igazolni az a fordulat, ami a szabadságharc után következik be a gyár készítményeinek jegyekkel való ellátásában. A nyers porcelánba benyomott „Herend" jegy mellett megjelennek a máz felett kézzel rajzolt kobaltkék koronás magyar címerek, évszámmal vagy anélkül, a legkülönbözőbb változatokban. Itt ismételten két feltevés adódik, először a megváltozott gazdasági viszonyok késztethették erre az elhatározásra, hogy a bécsi jegyhez hasonlóan kékszínű címeres jegyet alkalmazzon. Az is lehetséges, hogy hazafias búzgóságát mutatta ezzel a szabadságharc utáni években és azután pedig már a hagyomány késztette a bevezetett, ismert és keresett márka, — a címeres koronás jegy — használatára. Végső következtetésként mind a szabadságharc előtt, mind az után elsősorban üzleti érdekek vezették az egész gyár működését illetően, aminek szerves része a jegyek különböző formáinak használata is.

Fischer igazi tőkés vállalkozóhoz méltóan él a lehetőségekkel és használja ki azokat gyára és saját maga hírnevének megalapozása érdekében. 1839-ben még Pápán pereskedik és egyezkedik a Winter örökösökkel. Közben kölcsönöket folyósít a Herenden működő Stinglnek. — 1840-ben megvásárolja a herendi gyárat és további kölcsönökkel biztosítja jogait. 1841-ben Cs. kir. kiváltságért folyamodik, amit igen rövid idő alatt el is nyer és 1842-ben már részt vesz az első iparműkiállításon, majd a következő esztendőben a másodikon — ahol egyedül képviseli az egész hazai kerámia- és porcelánipart. A szabadságharcig terjedő időszak esztendői nem

260. kép. Transparens lap Herendről, az Iparművészeti Múzeum gyűjteményében, 1843.
Abb. 260. Transparens von Herend, im Kunstgewerbemuseum Budapest, 1843.

szűkölködnek szerencsés vállalkozásokban és kisebb-nagyobb kudarcokban. — A kapitalizmus kezdeti korának gyors tempója, a felemelkedés lehetősége, sikerek elérése, vagy a bukás klasszikus példája Fischer működésének. A reformkor nem szegény az ilyen eseményekben, bár a hazai kapitalizmus provinciális jellegű volt, az általános törvényszerűségek itt is érvényre jutottak.

A porcelángyártás fokozottabb ütemű megindításánál Fischer először Bécs felé tekintett. Nemcsak azért, mert a bécsi gyár termékei széles körben ismertek voltak a XIX. század elejétől kezdve — a kedvező behozatali lehetőségek következtében, — hanem azért is, mert ez a gyár alig párszáz kilométerre volt Herendtől és közelsége több gyártási probléma megoldását tette lehetővé *(256. kép)*. Az egyszerű bécsi empír forma és sajátos díszítésű készlet volt az első sorozat, melynek formaazonosságot mutató darabjai azonos jegyekkel és azonos esztendőben — 1840 — készültek.[32] Formájuk eredeti előképe a múzeumok gyűjteményében gyakran előforduló hengeres test, szögletes vonalú füllel és jellegzetes mázalatti kóbaltkék „Ranftl Muster" vonalas pontos díszítéssel *(257. kép)*. — A későbbi esztendőkben nem találkozunk a gyár termékei között ezekkel az egyszerű, vagy hozzájuk hasonló formákkal.[33]

Herenden a díszesebb és munkaigényesebb porcelángyártást kellett megvalósítani ahhoz, hogy megfelelő érdeklődés és igény nyilvánuljon meg a gyár termékei irányában elsősorban a bécsi és cseh gyárak készítményeivel szemben is. — Fischer kis gyárában nem rendelkezett olyan tőkével, hogy ott nagyobb sorozatok és raktárra való termelés alakuljon ki.[34] Számára a különlegesebb darabok gyártásának megoldása volt szükséges. Próbálkozásai továbbra is a közelebbi gyárak formáinak átvételére való törekvésekről tanúskodnak. Elsősorban a mintákban mutatkozik meg ez az irányzat és az első eredmények is ezen a területen születnek és láthatók az 1842-es első Iparműkiállításon. — Kossuth e kiállításról készített jelentésében a bécsi porcelánnal hasonlította össze a herendi porcelánokat, amelyek ugyan még annak színvonalát nem érték el. — Valószínűleg más gyárak formái alapján készülhettek azok az illusztris készletrészek, amelyek a hercegprímásnál voltak használatban. A jelentés ezzel kapcsolatos fejtegetése igen figyelemre méltó megjegyzéseket tartalmaz a hazai műipar és az iparművészet fejlődésének állapotára. Hogy teljesen általános érvényű megállapításait miért éppen a kerámiagyártással foglalkozó értékelő rész előtt mondja el, és éppen a Fischer-féle porcelánokkal kapcsolatban, arra csak azt a magyarázatot találjuk, hogy az egész kiállítás, de a korabeli per legkülönfélébb ágazatai között a valóban tőkés jellegű és tőkés vállalkozás a herendi gyár volt.

A kiállításon bemutatott edények leírása nyomán sincs tudomásunk arról, hogy azok közül valamelyik is előfordulna gyűjteményeinkben, így meg kell elégednünk a leírásokkal. Kutatásaim során ez ideig egyetlen porcelán tárgy vált ismeretessé, amely az első iparműkiállításon is szerepelt és a Kossuth jelentésében leírtakkal, valamint a kiállítás évével a készítés időpontja megegyező. „Végre pedig — írja — szintúgy igen nehéz készítésű transparent porcelánból gyertyafényernyők, közöttük a hercegprímás jól talált arcképével valának a Herendi porcelángyár műpéldányaiul kiállítva."[35] —

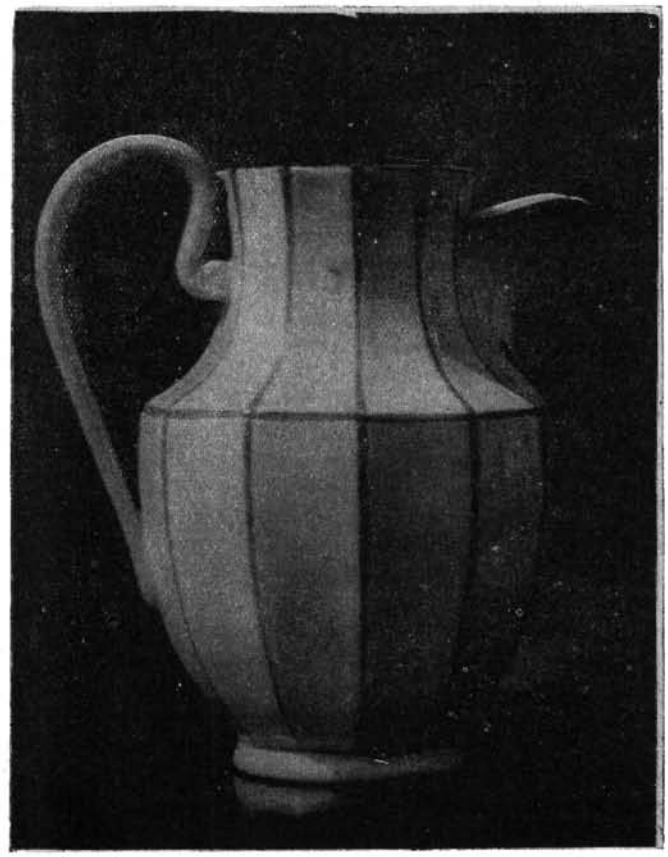

261. kép. Herendi kanna a Herendi Porcelángyár gyűjteményéből, 1844.

Abb. 261. Kanne von Herend, in der Sammlung der Porzellanfabrik Herend, 1844.

Az Iparművészeti Múzeum 21.251. ltsz. bisquit transparens lapja „H. K. J." egyházi ruházatú férfiportrét ábrázol *(259. kép)*. A korabeli metszetekkel való összevetés[36] és a monogram feloldása alapján, kétséget kizáróan herceg Kopácsy József prímás van a bisquit lapon ábrázolva. Kopácsy előbb veszprémi püspök volt, s mint ilyen ismerhette meg Fischer és kerülhetett vele összeköttetésbe. A prímás portréjának elkészítése nemcsak gesztus volt Fischer részéről, hanem — éppen a kiállításon megforduló tízezres tömegek megnyerése érdekében szükséges propagandaeszközül is szolgált. A lapocska első oldalán az egyszerű profilú keret bal sarkától kezdődően a következő jegyek szerepelnek: „Fischer Móric Herenden 42 S."[37] A gyárra és a gyártás idejére utaló jegyek szerint a gyártás időpontjában Fischer Móric a Cs. kir. szabadalom birtokában volt és ennek értelmében használhatta nevét is. — A későbbiektől eltérően a teljes név és nem a kezdőbetűk — F. M. — használata csak azzal magyarázható, hogy különleges tárgy és személy került megörökítésre, és ez a teljes név jobban megfelelt a képi ábrázolásoknál használatos művészaláírásoknak. Az sincs kizárva, hogy a teljes név ismét a propagandát szolgálta, lévén a kiállítás az első nyilvános és országos rendezvény, ahol Fischer részt vett. — A 42-es szám a gyártás időpontját jelenti, az utána következő „S" jel az akkor még ott dolgozó Stingl Vince most már nem fordított „S" jele, amit neki tulajdonítunk.

Ugyancsak az Iparművészeti Múzeum gyűjteményében található a 22.413. ltsz. transparens bisquit lap is, amely egy fiatal portrét ábrázol. Tekintve, hogy Kossuth nemcsak a prímás portréját említi, valószínűleg ez is szerepelt a kiállításon. Annál is inkább valószínű ez, mert a porcelánkép elülső oldalának jobb alsó sarkában teljesen azonos betűtípusokból alakított hasonló jegy olvasható: „Fischer Móric Herenden 842 „S". E név nélkül említett személyt még nem sikerült meghatározni, de a tárgy jegye, az anyag minősége egyidőben való készítésről tanúskodik. Az eddigi kutatások szerint a negyvenes évek elején Stingl-n kívül a gyárnak nem volt más, porcelánkészítéshez értő alkalmazottja. Mayer, aki szintén ismerte a porcelán készítésének technológiáját nem valószínű, hogy ebben az időben — 1842 — még Herenden tartózkodik, de ha ott is dolgozik, az „S" jel semmi esetre sem hozható személyével kapcsolatba. Az „S" jel elhelyezése az egész gyári jegyben és az a tény, hogy más tárgyakon is előfordul, és más időben is,[38] azt látszik bizonyítani, hogy Stingl személyében nem egyszerű gyári munkásról van szó, hanem a tulajdonossal szorosabb kapcsolatban állóval. Az akkori évek gyárbeli „társas" állapotát figyelembe véve, ez meg is felelhet a valóságnak.

Fischer lépésről-lépésre szerezte meg a herendi gyárat, és ugyanilyen módszerekkel számolta fel ott Stingl vezető szerepét. Nincs kizárva, hogy mint csendestárs működött ebben az időben, s mint ilyen került a gyári jegybe neve, vagy a transparens különleges eljárást igénylő készítésével érdemelte ki e megtisztelő helyet. Bármelyik lehetőséget is fogadjuk el, Stingl érdemeit növeljük vele. Ez az eddig ismert legkésőbbi jel Stingl herendi működésével kapcsolatban. A tranparens „Lichtschirme" divatját

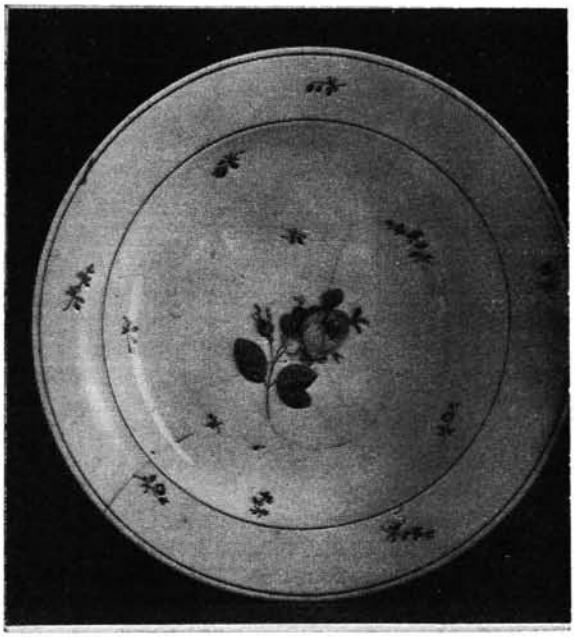

263. kép. Herendi tányér, az Iparművészeti Múzeum gyűjteményéből, 1843.

Abb. 263. Teller von Herend, im Kunstgewerbemuseum Budapest, 1843.

tartó Tanácsnak az így elkobzott árukról, illetve azoknak elárverezéséről, vagy eladásáról. Egyetlen jelentést elegendőnek tartunk kiragadni a levéltári anyagból, ahol bőségesen szerepelnek a felsorolt tárgyak között porcelán edények és készletek is.[46] A hazai két porcelángyár termelése elsősorban mennyiségileg volt elenyésző. A művészi minőség mind a regéci, mind a herendi gyáraknál már megfelelő színvonalat ért el és a választék is állandóan bővült. A termelés igen alacsony szintjét világítja meg az alábbi két hitelesnek mondható adat: Herenden 1847-ben 36 állandó munkás és 14 napszámos dolgozott.[47] Két esztendővel korábbi adat szerint az altrohlaui Nowotni-féle porcelángyárban már 577 személyt foglalkoztatnak.[48] Ilyen nagyfoku termelésről Herenden szó sem lehetett, ahol az összlakosság száma sem érte el az altrohlaui gyár munkásainak számát. Herend puszta jellegét csak Fischer gyára változtatta meg valamelyest, azzal, hogy ott nemcsak a porcelángyártással foglalkozoknak nyílt kereseti lehetőség, hanem más iparágaknak is, de már csak azután, hogy a gyár működött. Ez késztethette minden bizonnyal az ott lakó iparosokat arra, hogy az asztalos, bognár, kovács, kádár, festő és kapcás mesterek közös céh alapitásáért folyamodjanak 1845-ben. Céhlevelüket azonban csak hosszas huzavona és ismételt jelentések kérése és beküldése után 1847-ben kapják kézhez.[49]

A porcelán európai kialakulásában a meisseni, a berlini és szentpétervári gyárak jártak az élen és határozták meg hosszabb időre az európai porcelán alapvető forma és díszítés modorát. A nyugati gyárak hatása a magyar gyárakhoz is eljutott, elsősorban a külföldről behozott porcelán edények formájában, valamint azzal, hogy a gyárak szakembereinek első, de még második generációja is külföldi — csehországi vagy ausztriai iskolázottságu. A szentpétervári gyár termékeitől eltekintve, az empír nem hosszú életű európai porcelán forma és díszítés területén.

A hazai porcelángyártásnak az európai után több, mint száz esztendővel későbbi megindulása és annak körülményei hatással voltak a formák és díszítések fejlődésére. A herendi gyár formavilágának kialakulása bonyolult. A kísérleteket nem az egyszerű formák irányában folytatták Herenden, hanem a gazdagabb rokokó megoldásokat és azok díszítéseit alkalmazták a helyi gyártási adottságoknak megfelelően. — Meisseni edények alapján alakítja ki Herend a kétféle fonatos-reliefes díszítésű edényeket *(263. kép)*. Ez a forma, illetve ennek szembetűnő karaktere jellegzetesen herendivé fejlődött az évtizedek folyamán. A berlini, az ó-bécsi *(264. kép)*, sevresi és schlagenwaldi gyárak hatása is felfedezhetők a herendi edények alapformáinak elemzése során. Azonban ha figyelembe vesszük azt a fontos történelmi tényt, hogy a meisseni gyár az összes többi porcelángyárakra hatott nemcsak azzal, hogy a legelső alapítás volt, hanem azzal is, hogy a legkiválóbb szakemberek ebben a gyárban dolgoztak, akkor azt a következtetéseket vonhatjuk le, hogy az előbbi gyárak formaanyagában is a meisseni elemek éltek tovább. Tehát végsősoron Herend formavilágának kialakításában a meisseni hatás érvényesült elsősorban. Teljesen összefüggőnek tekintjük a formák származásának eredetével a díszítés — dekor — eredetét is. A jellegzetes „csokor" elrendezés ugyancsak meisseni hatást mutat. Meissenből került ez a szerkezetű díszítés Bécsbe és Sévresbe, majd más kisebb gyárakba.

A herendi gyár előbb szükségszerűségből használta a leggazdagabb dekorokat, majd később az előzőkre, mint már hagyományokra visszatekintve, díszítette edényeit és dísztárgyait dús festésű min-

264. kép. Herendi tál, a Herendi Porcelángyár gyűjteményéből, 1845.

Abb. 264. Schüssel von Herend, in der Sammlung der Porzellanfabrik Herend, 1845.

tákkal. — Fischer törekvése nem a nagyüzemi, inkább a munkaigényes „piéce unique" jellegű termelés volt. Herend művészeti törekvései szükségszerűen kellett, hogy kapcsolódjanak a nagymúltú porcelángyárak művészeti eredményeihez. Elsősorban a gyár egzisztenciális léte követelte azt meg, a közönség igénye és ízlése a meisseni és bécsi gyárak edényein fejlődött, tehát ugyanazt kellett nagy vonalakban, művészi megjelenítésben produkálni, mint a fenti gyárak. Másodszor nem voltak a gyárnak formaalakító szakképzett munkásai, akik saját elgondolásaikat alkották volna a porcelán anyagába. Ezt bizonyítja az a művészettörténet számára negatív tény is, hogy a herendi gyárban a reformkorban nem készültek szobrok. (Nem voltak egyrészt szobrászok, akik megfelelő színvonalú tárgyakat mintáztak volna, de még munkások is kevesen voltak, akik a gyártás manuális részét ismerték. Ennek következménye, hogy a herendi gyár — néhány esettől eltekintve — csak a XX. században foglalkozik szobrok készítésével). A porcelán gyártásához értők első generációja külföldi gyárakban tanult, e gyárak technológiáját hozta magával emlékei között. A környékbeli fiatalokból alakított későbbi festőgárda minden külső előkép nélkül azt szívta magába, ami az első időszak közvetlen másolásakor mintaképül szolgált.

Végezetül a hazai kapitalizmus polgárosító fejlődése is általános érvényüen terjesztette ki ízlését, művészi igényét és ennek kielégítése, az európai porcelánművészeti stílusok irányába való fejlődést mozdította elő az országban. Ezért is foglalkozott Kossuth sokat a magyar porcelán helyzetével, eredményeivel és biztató jövőjével éppen a herendi Fischer Móric gyárából kikerült porcelánokkal.

A herendi porcelángyár történetének reformkori időszaka nemcsak a tőkés termelés bonyolult fejlődésének jelentős hazai példája, hanem egy különleges porcelánstílus kialakulásának is első időszaka, mert a szabadságharc utáni években már új korszak kezdődik a gyárban.

Molnár László

Jegyzetek

[1] A szerző „Iparművészeti törekvések a reformkori Magyarországon" c. kandidátusi dolgozata III., a porcelángyárak történetével foglalkozó fejezetének részlete.
[2] Mihalik Sándor: A regéczi porcelán. Gerevich emlékkönyv 203. o.
[3] Magyarországi helységnévtár 1828. 431. o. Összeállította: Ludovicus Nagy.
[4] Dr. Jekkelfalussy József: A magyar korona országainak helységnévtára. 1900. 311. o.
[5] Ruzicska Ilona: A herendi porcelán. Az alapításra vonatkozóan három feltevést ismertet, Fischer személyével kapcsolatban.
[6] Wartha Vince: Az agyagipar 148. o.
[7] Ráth György: Az iparművészetek könyve II. k. 619. o.
[8] Layer Károly: A herendi porcelángyár története (1921). Mihalik Sándor: A regéci porcelán i. m.
[9] Mihalik Sándor: A városlődi régi kerámia i. m. 195. o.
[10] Ruzicska Ilona: i. m. 7. o.
[11] Veszprémi Állami Levéltár közgyűlési jegyzőkönyv. 80/944—1826.
[12] Veszprémi Állami Levéltár – Veszprémi közgyűlési jegyzőkönyv 369/952—1829.
[13] Ugyanott. Veszprémi közgyűlési jegyzőkönyv 370/953—1829.
[14] Ugyanott. Veszprémi közgyűlési jegyzőkönyv 369/949—1829.
[15] Veszprémi Állami Levéltár – Veszprémi közgyűlési jegyzőkönyv 370/957—1829. „Stingl Vince ellen intabuláltatott 1087 forintkobul 24 xrbul álló adósság, mely summával magát a Méltóságos Veszprémi Püspökségtül elhozatott különféle terményekért folyó esztendei április 27-én költ levele szerint adósnak lenni elismeri." — Ezen összeg egyezni látszik a Mihalik által is közölt összeggel, i. m. 196. o.
[16] „Szabad Kir. Sopron városának tanátsa 1835. febr. 6-án kelt 554. sz. költ hivatalos levelében azon 79 fr. 10 7/10 xr. mellyel Stinglel Vince megyebeli Herendi helységben lakozó gerencsér Hessen Homburg Gyalog N. Ezredben közvitézi öccsének Stingl Jánosnak örökség fejében tartozik, beszedését minden esetre pedig a dolog mibenlétezlői tudósítást kéri. Ezen hivatalos kéréshez képest teljesítendők teljesítése végett Cseresznyés István főbíró úr elküldetik."
Veszprémi Állami Levéltár — közgyűlési jegyzőkönyv 221/1835.
[17] Tasnádyné Marik Klára: A XIX. századi magyar keramika néhány problémája, Iparművészeti Múzeum évkönyvei III—IV. 128. o.
[18] Veszprémi Állami Levéltár — közgyűlési jegyzőkönyv 1994/1838.
„Bejegyeztetett Hefner József és Stingl Katalin — Hefnerné ellen 1586 azaz Egyezerötszáznyolcvanhat forintok és 24 xr-ok melyekkel Hirschler Sámuelnek tartoznak 1838 okt. 30-án. Pápán költ és egymásért jótállást kötelező adós levelükben megismételték."
Ugyanott. Közgyűlési jegyzőkönyv 157/1839. „Bejegyeztetteek Hefner József és Stingl Katalin – Hefnerné, mint adósok és Dieffenbach Mihály és Hefner Anna — Dieffenbachné, mint azoknak kezesei ellen azon 600 azaz Hatszáz Conv, forintok, melyeket azok 1839 január 30-án Pápán költ adós levél szerint Hirscheler Sámueltól interesse egymásért jótállva felvettek."
[19] Tasnádyné Marik Klára: i. m. 190. o.
[20] Mihalik Sándor: i. m. 197. o.
[21] Tasnádyné Marik Klára: i. m. 189. o.
[22] Veszprémi Állami Levéltár — közgyűlési jegyzőkönyv 3330/1844. és ugyanott közgyűlési jegyzőköny 125/1842. sz.
[23] Veszprémi Állami Levéltár — Összeírás és gyárak állapotáról a Helytartó Tanácsnak 592/1842.
[24] Veszprémi Bakonyi Múzeum – Kanna 55. 33. 1. ltsz.
[25] A szóbajöhető gyárak: Carlsbad, Luban, Kaltenhof, Obergrund, Markelgrün, Meyerhofen valamelyikéből kerülhetett ki ez a kannaforma.
[26] Kéry Bertalan: A pápai keménycserépgyár története (egyetemi szakdolgozat, kézirat) 61. o.
[27] Ruzicska Ilona: i. m.
[28] „Herend" jegy az anyag és az előállítási technika vizsgálata után ítélve az 1839—40-es években lehetett használatos. Ismert a „Herend 840", „Herend 841" jegy ebben az időben. A fenti jegyekkel ellátott edények a gyárban folyó belső harcnak is tükrözői. Az intervallum, amely ebben az időben uralkodott, mutatja, hogy csak a helység nevét és a gyártás idejét jelölték. Köztudomású, hogy ebben az időben még nem rendelkezett a gyár kiváltsággal.
[29] Az 1840. évi XVII. törvénycikk.
[30] Csányi Károly: A magyar kerámia és porcelán története és jegyei, Bp. 1954. 84—94. és 96. o.
[31] Veszprémi Állami Levéltár — közgyűlési jegyzőkönyv 125/1842.
[32] Herendi Gyármúzeum gyűjteményében csésze ltsz. 553. Veszprémi Bakonyi Múzeum gyűjteményében kanna 55. 32 ltsz.
Iparművészeti Múzeum gyűjteményében cukortartó 9338. ltsz., sótartó 52. 2208. ltsz.
[33] Veszprémi Bakonyi Múzeum gyűjteménye: kanna benyomott bécsi jeggyel 836 évszámmal 57, 327. ltsz. — Anyaga fehér, a díszítés élénk kóbaltkék színű, gyakorlott kezű festő munkája.
[34] A szerző: A herendi porcelán – Építőanyag 1962. 6. szám 202. o.
[35] Kossuth Lajos: Jelentés az első iparműkiállításról, 59. o.
[36] Herceg Kopácsy József portréi — Történelmi Képcsarnok metszet gyűjteményében. Franz Eybl 1841. litográfia. — Ennek alapján készült a transzparens porcelán lapocska.
[37] Ezt a jegyet Csányi is közli i. m. 777. szám alatt a 97. o.
[38] Bisquit – transparent lap biedermeier női portréval, sima paszpartú szerű keretben, „F M HEREND 843 S" jegyű. Iparművészeti Múzeum gyűjteménye 22.412. ltsz.
[39] Tárgyjegyzék a második iparmű-kiállításhoz aug. 25. 1843. 123. szám alatt szerepel 5 árnyvető (Lichtschirme) 3—5—2—4 frt.
[40] 1845-ben már százféle tárgy formát készítenek Herenden. — Hetilap 1845. évf. 1150. o.
[41] Jelenkor 1846. évf. 161. o.
Pesti Divatlap 1846. évf. 298. o.
[42] Hetilap 1845. évf. 648. o.
[43] Iparművészeti Múzeum gyűjteményében levesestál 21.255. ltsz., levesestál 53. 3509. ltsz.
[44] A pesti porcelán és kőedényekkel kereskedők beadványa Krenn József fazekas mester ellen, aki kereskedői engedélyt kért kőedényárusításra. Olt. Htt. Dep. Civitatense 1845. fons 36 pos 103.
[45] Festetits Dénes 50 Ft értékű porcelán behozatali engedélyét kéri, Olt. Htt. Dep. Comm. 1845. f. 15. p. 10.
Gróf Pejacsevich Péter porcelánedények behozatali engedélyét kéri, u. ott. Dep. Comm. 1845 f. 15. p. 44.
Fischer született Ondrejkovics Paulina 10 pft-nyi értékű porcelán saját használatára való behozatalát kéri, u.ott. Dep. Comm. 1845 f. 15 p. 150.
Rósa Lajos 20 ft értékű porcelán behozatalának engedélyét kéri, u. ott. 1846 f. 15 p. 103 Dep. Comm.
Báró Butts 1 font 9 latnyi porcelán edények saját használatra való behozatalának engedélyezését kéri, u. ott. Dep. Comm. 1846 f. 15 p. 126.
Aháts Imre főhadnagy külföldről érkezett három porcelán pipa kiadását szorgalmazza, u. ott. Dep. Comm. 1845 f. 15 p. 200 és 1846 f. 15 p. 30, valamint 1846 f. 15 p. 57.
Osvald Antal 9 p. forintnyi értékű porcelán virágedényeknek saját használatra való behozatalát kéri, u. ott. Dep. Comm. 1846 f. 15 p. 13.
Fischer született Ondrejovics Paulina $3\frac{1}{2}$ font külföldi porcelán edények saját használatra való behozatalának engedélyezését kéri, u. ott. Dep. Comm. 1846 f. 15 p. 67.
Gróf Batthyányi László különféle edények saját használatra való behozatalának engedélyezését kéri, u. ott. Dep. Comm. 1847 f. 15 p. 172/a.
Zichi Paulina grófnő porcelánból készült gyermek játékok behozatalát kéri, u. ott. 1847 f. 15 p. 337/a.
Gróf Batthyányi Kázmér „eine Porcellan Vase f. 10." behozatalát kéri, u. ott. Dep. Comm.. 1847 f. 15 p. 94/a.
Feldhoffer Imre $3\frac{1}{2}$ font porcelán áruk saját használ-

latra való behozatali engedélyét kéri, u. ott. Dep. Comm. 1847 f. 15 p. 1/a.
Halberstadt Ferenc „jelen folyamodványban érintett többrendbeli porcelán képeknek" saját használatra való behozatalának engedélyezését kéri, u. ott, Dep. Comm. 1847 f. 15 p. 86/a.

[46] A pesti Harminadnál eladott tiltott portékák jegyzéke — kelt 1847 V. 12-én, árverés május 31-én. No. 14. Kaffee Service v. Porcellain als: 12 Schalen, 1 Brodschüssel, 3 Kannen, 1 Zuckerdosse, No. 15. Kaffee Service v. Porcellain als 2 Schalen, 2 Kannen, und 1 Zuckerdosse, No. 16. Kaffe Service mangelhafter aus Porcellain als: 5 Schalen, 2 Kannen und 1 Zuckerdosse, Verzeichnis 347 — 20909. Olt. Htt. Dep. Comm. 1847 f. 15. p. 95/a.

[47] Mérei Gyula: Magyar Iparfejlődés 279. o.

[48] Monatsversammlung Prag 1845.

[49] Veszprémi Állami Levéltár — közgyűlési jegyzőkönyv 1846/873, valamint u. ott 1847/317. szám.

Die Porzellanfabrik von Herend im Reformzeitalter

Die Versuche der ungarischen Porzellanfabrikation setzten um ein halbes Jahrhundert später ein, als die der grossen Fabriken in Europa. Die Unregelmässigkeit der bisherigen Forschungen auf dem Gebiet der Geschichte des Kuntsgewerbes ermöglichten es nicht, die Geschichte der Entstehung der auch heute fungierenden Fabrik von Herend zu bearbeiten. Bis heute herrschten die verschiedensten Anschauungen diesbezüglich, alle waren aber darin einig, dass die Fabrik im Jahre 1839 durch Moritz Fischer begründet worden sei.

Die neuesten Forschungen bestrebten sich die Umstände der Gründung zu klären. Im ersten Drittel des XIX. Jahrhundertes war in Ungarn für die schnell emporsteigende kapitalistische Entwicklung die Kapitalarmut charakteristisch. Von dieser Schwierigkeit war auch die Unternehmung in Herend nicht frei. Vinzenz Stingl, der in der Fabrik von Tata als technischer Leiter bis 1824 tätig war. arbeitete bereits im Jahre 1828 als selbständiger Keramiker in Herend. Seine Tätigkeit in dieser Zeit wird von Mangel an Kapital begleitet. Er ist deshalb gezwungen, nacheinander Darlehen in Anspruch zu nehmen. Seine Gläubiger waren die Kanoniker, das Bistum, Verwandten und endlich Moritz Fischer. Seine Versuche in Betreff der Herstellung des Porzellans waren erfolgreich. Die ersten Porzellangefässe hat er im Jahre 1831 verfertigt. Es wurden vermutlich schon damals auch Serien erzeugt. Im Jahre 1839 tritt Moritz Fischer anlässlich einer Kreditangelegenheit in Herend auf und nimmt die Fabrik in Besitz. Da in dieser Zeit die Fabrikation des Porzellans durch Stingl bereits seit Jahren eingeführt war, gebührt die Priorität, Fischer gegenüber, Vinzenz Stingl. Auch als Begründer der Fabrik von Herend ist Stingl zu betrachten.

In den ersten Zeiten arbeitete Fischer mit Stingl zusammen und förderte die Produktivität der Fabrik. Bald kaufte er die Fabrik an, erwarb Privilegien, nahm an der Ausstellung des Industrievereines und an der Wiener Gewerbeausstellung teil. Zuerst imitierte er die Gefässe der berühmten Fabriken von Meissen, Sévres und Wien, später bildete er aus Elementen derselben den „Herender Stil" aus.

Aus Sammlungen der Museen wurden viele frühe Stücke der Fabrik von Herend registriert. Diese legen von der erfolgreichen Tätigkeit von Vinzenz Stingl und von den stilbildenden Bestrebungen der Fabrik Zeugnis ab.

László Molnár